

MICHAŁ GRUDECKI

Prawnokarna ocena prób samobójczych

Criminal Assessment of Suicide Attempts

The paper is devoted to the criminal assessment of suicide attempts. The author analyzes suicide attempts in terms of whether such behavior fulfills the premises of a crime. He proves that the behavior of a suicide attempt is a criminal act that fulfills the characteristics of the crime of attempted homicide. Due to the intentional violation of the inalienable legal interest, which in the Polish legal system is human life, in a manner contrary to the socially accepted rules of dealing with this interest, the degree of social harmfulness of an attempted suicide will usually exceed the threshold of insignificance. Attempted suicide, however, is not a crime, because at the time of the act, the would-be suicide is not guilty due to the abnormal motivational situation in which he found himself. Nevertheless, his act is unlawful, and therefore people who save a suicide and thus violate his legal interests, act legally, using the justifications of necessary defense. In the author's opinion, the lack of the right to commit suicide while at the same time violating the criminal protection of life (e.g. necessary defense, permitted abortion or freedom from compulsory treatment) proves the inconsistency of the Polish legal system.

SŁOWA KLUCZOWE: prawo karne,
bezprawność, wina, próba
samobójcza, życie

KEYWORDS: criminal law,
justification, excuse, suicide attempt,
life

MICHAŁ GRUDECKI, doktor nauk prawnych, Uniwersytet Śląski w Katowicach,
ORCID – 0000-0002-5185-3770, e-mail: michal.grudecki@us.edu.pl

1 | Wprowadzenie

Zagadnienie zakończenia ludzkiego życia, zwłaszcza spowodowane dobrowolnie przez darczyńcę tego dobra^[1], od dawna fascynuje badaczy różnych dyscyplin nauk, budząc przy tym niemałe emocje^[2]. Z samobójstwem wiążą się bowiem zarówno problemy filozoficzno-etyczne czy teologiczne, jak i socjologiczne, psychologiczne oraz prawne. Mając na względzie te ostatnie, warto wskazać tezę Marka Mozgawy i Pawła Bachmata, zgodnie z którą do sfery wiedzy powszechnej przynależy fakt, iż osoby dopuszczające się nieudanych prób samobójczych nie są karane na podstawie norm współczesnego prawa karnego^[3]. Teza ta nie budzi wątpliwości – osoby, które przeżyły próbę samobójczą nie podlegają odpowiedzialności karnej. Istotnym jest jednak udzielenie odpowiedzi na pytanie – dlaczego?

W związku z powyższym należy dokonać analizy próby samobójczej z perspektywy norm prawa karnego, aby ustalić czy zachowanie niedoszłego samobójcy jest czynem, a następnie czy cechuje się bezprawnością, karygodnością oraz czy jego sprawcy można przypisać winę. Któregoś z tych elementów musi bowiem brakować, skoro próba samobójcza nie jest traktowana przez wymiar sprawiedliwości jako przestępstwo. Nie wystarczy bowiem stwierdzenie, którego dokonuje Jarosław Warylewski, że „[...] bezkarność usiłowania samobójstwa [...] wynika ze względów celowościowych, kryminalnopolitycznych, a nie uznania, że nie jest to czyn społecznie szkodliwy”^[4]. Należy ustalić, dlaczego czyn ten nie podlega karze, skoro jest – jak słusznie zauważa Warylewski – społecznie szkodliwy.

¹ Zob. Michał Grudecki, „Zgoda darczyńcy dobra na nietypowe zachowania seksualne” *Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych*, z. 3 (2019): 85.

² Tak też Brunon Hołyst, *Samobójstwo. Przypadek czy konieczność* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1983), 17; Rajnhardt Kokot, „Z problematyki karalnego doprowadzenia do samobójstwa – uwagi na tle ustawowych znamion art. 151 k.k. Część I” *Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego*, nr 35 (2015): 13.

³ Marek Mozgawa, Paweł Bachmat, „Crime of Persuasion to Commit or Assistance in the Commission of Suicide under Article 151 CC” *Ius Novum*, nr 2 (2017): 62. Zob. też Brian L. Mishara, David. N. Weisstub, „The Legal Status of Suicide: A Global Review” *International Journal of Law and Psychiatry*, nr 44 (2016): 54-74; Marek Kulik, „Odpowiedzialność karna za podżeganie lub pomocnictwo do samobójstwa w wybranych państwach”, [w:] *Samobójstwo*, red. Marek Mozgawa (Warszawa: Wolters Kluwer, 2017), 118; Konrad Burdziak, *Samobójstwo w prawie polskim* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2019), 118-119.

⁴ Jarosław Warylewski, „W sprawie prawnokarnego postrzegania eutanazji” *Państwo i Prawo*, nr 3 (1999): 77. Tak też Jarosław Tekliński, „Czy człowiek ma prawo do samobójstwa?” *humanistika*, t. II (2018): 101.

Ustalenie, którego elementu brakuje w strukturze przestępstwa nie ma wartości istotnej wyłączenie dla dogmatyki prawa karnego, lecz jest ważne również dla praktyki^[5]. Udzielenie odpowiedzi na to pytanie pomoże rozstrzygnąć szereg dalszych wątpliwości prawnych związanych z samobójstwami, m.in. zagadnienie dopuszczalności przeciwdziałania próbom samobójczym w sposób wypełniający znamiona typów czynów zabronionych przeciwko dobrom prawnym samobójcy dobrom, co ma istotne znaczenie dla wszystkich stojących przed decyzją – ratować czy nie ratować osobę zamierzającą targnąć się na własne życie^[6]? Istotne w praktyce jest także rozstrzygnięcie, czy samobójcy przysługuje prawo do obrony koniecznej przed działaniami osób spieszących im na pomoc^[7].

Na wstępie warto zatem postawić hipotezę, w świetle której zachowanie samobójcy, który przeżył targnięcie się na własne życie wypełnia znamiona typu z art. 13 § 1 w zw. z art. 148 § 1 Kodeksu karnego. Samobójca usiłuje wszak zabić człowieka – samego siebie, godząc w dobro prawne, którym nie może swobodnie dysponować^[8]. Hipoteza ta pozwoli prowadzić dalszą analizę prawnokarną w oparciu o tzw. model (strukturę) przestępstwa, a w zasadzie pozostałe jego elementy, począwszy od bezprawności. Wypełnienie znamion typu czynu zabronionego jest równoznaczne z mieszczaniem się zachowania sprawcy w zakresie normowania normy sankcjonowanej (złamaniem zakazu danego zachowania), dekodowanej z przepisu stanowiącego typ i wskazuje na bezprawność zachowania, lecz jej nie przesądza^[9]. Bezprawnością karną jest bowiem zgodność czynu z ustawowymi znamionami (zachowanie mieszczące się w zakresie normowania normy sankcjonowanej przy jednoczesnym niezastąpieniu sytuacji kontratypowej (zachowanie mieszczące się w zakresie zastosowania normy sankcjonowanej)^[10].

⁵ Michał Grudecki, „Pandemiczna klauzula dobrego Samarytanina – kontratyp, ekskulpanct czy przepis „martwy”?” *Horyzonty Polityki*, t. XIII (2022): 142.

⁶ Andrzej Wąsek, *Prawnokarna problematyka samobójstwa* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1982), 28.

⁷ Wąsek, *Prawnokarna*, 28.

⁸ O życiu jako dobru prawnym, którym człowiek nie może dysponować – zob. Michał Grudecki, *Kontratypy pozaustawowe w polskim prawie karnym* (Warszawa: C.H. Beck, 2021), 339.

⁹ Michał Grudecki, Olga Sitarz, *Prawo karne i prawo wykroczeń. Skrypty* (Warszawa: Difin, 2022), 32.

¹⁰ Grudecki, Sitarz, *Prawo*, 31-32; Leszek Wilk, „Rozdział VI. Bezprawność i wina”, [w:] *Prawo karne. Część ogólna, szczególna i wojskowa*, red. Teresa Dukiet-Nagórska (Warszawa: Lexis Nexis, 2010), 108-109.

Nie budzi wątpliwości fakt, że w polskiej nauce prawa karnego konkurują kilka ujęć struktury przestępstwa^[11]. Tekst ten nie ma jednak na celu przesądzenia, która z nich jest właściwa. Analiza zostanie przeprowadzona więc w oparciu o jedną z koncepcji czteroelementowych, zgodnie z którą przestępstwem jest czyn bezprawny, karygodny i zawiniony^[12]. Teoria ta zdaje się być najwłaściwszą w świetle regulacji art. 1, 2, 7 i 9 k.k.^[13].

Niniejszy artykuł nie będzie poświęcony szczegółowym rozważaniom na temat definiowania samobójstwa, czy dokonywaniu analizy ustawowych znamion typów czynów zabronionych z art. 151 k.k. (namowa lub pomoc w samobójstwie) i z art. 150 k.k. (zabójstwo eutanatyczne). Na ten temat wypowiedziano się w doktrynie dość wyczerpująco. Jego celem jest nie także szczegółowe przedstawienie przyczyn i motywów samobójstw, jak również dokonanie oceny samobójstwa z innej niż prawno-karna perspektywy. Wszystkie rozważania dotyczyć będą prób samobójczych podejmowanych przez dorosłe i niepozbawione wolności osoby tak, by uniknąć interesujących, lecz leżących na uboczu podejmowanego tematu zagadnień ocen prawnych samobójstwa dzieci i młodzieży oraz osób osadzonych czy podlegających służbie wojskowej. Kwestie te mogą podlegać prawno-karnej analizie w odrębnym opracowaniu.

Na potrzeby prowadzonych badań przyjęta zostanie definicja samobójstwa zaproponowana przez Andrzeja Wąska, wykorzystująca nomenklaturę karnistyczną^[14]. Zgodnie z nią:

[...] można określić samobójstwo jako zadanie sobie śmierci poprzez bezpośrednie lub pośrednie działanie lub zaniechanie działania, jeżeli sprawca – ofiara chciała tego skutku lub przewidując możliwość jego nastąpienia godziła się nań^[15].

¹¹ Piotr Kardas, „O relacjach między strukturą przestępstwa a dekodowanymi z przepisów prawa karnego strukturami normatywnymi” *Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych*, nr 4 (2012): 25.

¹² Tak Grudecki, Sitarz, *Prawo*, 30; Marian Cieślak, *Polskie prawo karne. Zarys systemowego ujęcia* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1990), 65.

¹³ Lech Gardocki, „Pojęcie przestępstwa i podziały przestępstw w polskim prawie karnym” *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio G*, nr 2 (2013): 30.

¹⁴ Definicja Wąska aprobowana jest także przez Teklińskiego, „Czy”, 99.

¹⁵ Wąsek, *Prawno-karna*, 13. Ciekawą, choć nieco skomplikowaną definicję samobójstwa podaje również Burdziak, *Samobójstwo*, 45-46.

Próba dokonana przez Wąska jest modyfikacją najpopularniejszej (klasycznej)^[16] definicji samobójstwa autorstwa Durkheima, który za czyn ten uważa:

[...] każdy przypadek śmierci, który bezpośrednio lub pośrednio wynika z pozytywnego lub negatywnego działania ofiary, która wiedziała, że da ono taki rezultat^[17].

2 | Prawna ocena samobójstwa – stanowisko doktryny i orzecznictwa

Zdecydowana większość przedstawicieli doktryny opowiada się za uznaniem bezkarności prób samobójczych. Ich zdaniem kryminalizacja tego zachowania nie realizuje funkcji prawa karnego (prewencji indywidualnej oraz generalnej czy sprawiedliwościowej), jak również jest sprzeczna z zasadą humanitaryzmu^[18]. Zagrożenie karą nie jest w stanie skutecznie odstraszyć potencjalnego samobójcę od swojego czynu^[19]. Można też spotkać się z poglądem, w świetle którego samobójstwo jest zachowaniem prawnie irrelevantnym^[20].

¹⁶ Zuzanna Gądzik, „Prawnokarna ocena samobójstwa” *Roczniki Nauk Prawnych*, nr 3 (2012): 138.

¹⁷ Émile Durkheim, *Samobójstwo. Studium z socjologii*, tłum. Krzysztof Wakar (Warszawa: Oficyna Naukowa, 2006): 51.

¹⁸ Marian Cieślak, „§ 37”, [w:] *System Prawa Karnego. O przestępstwach w szczególności*, red. Igor Andrejew (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1985), 373-374; Katarzyna Doroszevska, „Samobójstwo wspomagane w prawie polskim oraz niemieckim. Uwagi na tle wyroku Federalnego Trybunału Konstytucyjnego” *Konteksty Społeczne*, nr 2 (2020): 249; Jacek Malczewski, „Problemy z prawną kwalifikacją lekarskiej pomocy do samobójstwa” *Prokuratura i Prawo*, nr 11 (2008): 22; Kokot, „Z problematyki”, 17-19; Michał Grudecki, „Wybrane prawnokarne aspekty prób samobójczych, nakłaniania do samobójstwa oraz pomocy w samobójstwie” *Wojskowy Przegląd Prawniczy*, nr 2 (2019): 63-64; Tekliński, „Czy”, 100.

¹⁹ Malczewski, „Problemy”, 22.

²⁰ Mozgawa, Bachmat, „Crime”, 62; Przemysław Konieczniak, „W sprawie eutanatycznej pomocy do samobójstwa (Na marginesie sporu J. Warylewski - K. Poklewski-Koziełł)” *Państwo i Prawo*, nr 5 (1999): 75.

Jednym z głównych argumentów przedstawiciele nauki opowiadających się przeciwko uznaniu czynu samobójcy za wypełniający znamiona typu z art. 13 § 1 w zw. z art. 148 § 1 k.k. jest fakt istnienia typizacji z art. 151 k.k. Tłumaczą oni, że przy takiej kwalifikacji do oddania prawnokarnej zawartości czynów opisanych w art. 151 k.k. wystarczyłaby konstrukcja podżegania (art. 18 § 2 k.k.) i pomocnictwa (art. 18 § 3 k.k.) do zbrodni z art. 148 § 1 k.k.^[21]. Zdaniem Konrada Burdziaka bezpośredni zakaz targnięcia się na własne życie stałby w sprzeczności z konstytucyjną zasadą proporcjonalności^[22]:

- a. nie będąc narzędziem przydatnym do zwalczania samobójstw, gdyż norma zakazująca targnięcia się na własne życie nie mogłaby wpłynąć na motywację suicydenta;
- b. nie będąc narzędziem niezbędnym do zwalczania samobójstw, gdyż można stosować mniej inwazyjne środki przeciwdziałania samobójstwom;
- c. nie będąc dedykowanym ochronie żadnej z grup dóbr prawnych wymienionych w art. 31 ust. 3 Konstytucji RP.

Ponadto, jak zauważa Przemysław Konieczniak, ustawodawca mógł wyrazić dezaprobatę wobec samobójstwa bezpośrednio je kryminalizując bądź posługując się formułą odstąpienia od wymierzenia kary^[23]. Również według Andrzeja Zolla zamach samobójczy nie realizuje znamion żadnego z typów czynów zabronionych^[24].

Bezkarność prób samobójczych nie oznacza – w świetle poglądów niektórych reprezentantów doktryny – prawa człowieka do samobójstwa,

²¹ Łukasz Pohl, „Kierowanie wykonaniem samobójstwa oraz polecenie jego wykonania w polskim prawie karnym (analiza *de lege lata* i postulaty *de lege ferenda*)”, [w:] *Teoretyczne i praktyczne problemy współczesnego prawa karnego. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Tadeuszowi Bojarskiemu*, red. Aneta Michalska-Warias, Ireneusz Nowikowski, Joanna Piórkowska-Flieger (Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2011), 526; Konard Burdziak, „Samobójca czy zabójca? Kilka słów na temat statusu samobójstwa w polskim prawie karnym” *Wojskowy Przegląd Prawniczy*, nr 4 (2014): 136-138; Burdziak, *Samobójstwo*, 123-125.

²² Całość za Burdziak, *Samobójstwo*, 125.

²³ Konieczniak, „W sprawie”, 77.

²⁴ Andrzej Zoll, „Komentarz do art. 151”, [w:] *Kodeks karny. Część szczególna, t. II, Komentarz do art. 117-211a*, red. Włodzimierz Wróbel, Andrzej Zoll (Warszawa: Wolters Kluwer, 2017), 320.

lecz wyłącznie to, że sprawca zamachu na własne życie nie zostanie ukarany^[25]. Zdaniem Wąska polska doktryna od lat sprzeciwia się uznaniu prawa człowieka do samobójstwa, nie wyrażając takiego zakazu wprost, lecz przez przyjęcie założenia o konieczności absolutnego przeszkadzania samobójstwu^[26]. Praktyka pokazuje, że samobójców ratuje się nawet wbrew ich ujawnionej woli, a niedokonanie tego może grozić odpowiedzialnością karną z art. 162 § 1 k.k.^[27]. Wąsek zauważa również, że gdyby człowiek miał prawo do samobójstwa, to nikłe uzasadnienie miałaby kryminalizacja namowy do samobójstwa i pomocy w samobójstwie (art. 151 k.k.)^[28]. Podobny argument wywodzi z art. 150 § 1 k.k., typizującego tzw. zabójstwo eutanatyczne, pisząc, że człowiek nie może zrzec się prawnokarnej ochrony swojego życia^[29]. Wskazuje się, że życie ludzkie ma tak dużą wartość, iż jego dzierżyciel nie może nim swobodnie dysponować^[30]. Zdaniem Gądzik ze względu na fakt, iż samobójstwo godzi pośrednio w społeczeństwo, powinno być zwalczane wszystkimi sposobami^[31].

Wąsek zwraca jednak uwagę, że skoro nie istnieje ani nakaz, ani zakaz samobójstwa, to powinno być ono czynem dozwolonym prawnie^[32]. Wskazuje ponadto na istniejącą w naszym systemie prawnym kardynalną zasadę wolności chorego od przymusu leczenia, sugerując, że zakaz stosowania przymusowych czynności leczniczych oznacza *de facto* prawo decydowania o własnym życiu i śmierci, czyli to samo, co prawo do samobójstwa^[33]. Uznaniem, że obywatel ma prawny obowiązek życia, a nie prawo do życia, stanowiłoby według Wąska zaprzeczenie prawa człowieka do dysponowania swoją osobą^[34]. W podobnym tonie wypowiada się Jarosław Tekliński,

²⁵ Tak Malczewski, „Problemy”, 25; Monika Płatek, „Prawna natura samobójstwa. Od anomii po autonomię”, [w:] *Samobójstwo*, red. Marek Mozgawa (Warszawa: Wolters Kluwer, 2017), 256-257.

²⁶ Wąsek, *Prawnokarna*, 15; Magdalena Budyn-Kulik, „Doprowadzenie i pomoc do samobójstwa w polskim kodeksie karnym”, [w:] *Samobójstwo*, red. Marek Mozgawa (Warszawa: Wolters Kluwer, 2017), 64-65.

²⁷ Wąsek, *Prawnokarna*, 26; Malczewski, „Problemy”, 25; Budyn-Kulik, „Doprowadzenie”, 65.

²⁸ Wąsek, *Prawnokarna*, 29.

²⁹ Ibidem, 36.

³⁰ Malczewski, „Problemy”, 22; Gądzik, „Prawnokarna”, 139.

³¹ Gądzik, „Prawnokarna”, 139.

³² Wąsek, *Prawnokarna*, 15-16. Tak też chyba twierdzi Tekliński, „Czy”, 102 oraz Płatek, „Prawna”, 254.

³³ Wąsek, *Prawnokarna*, 23.

³⁴ Ibidem, 22.

wywodząc prawo do samobójstwa z obowiązku poszanowania konstytucyjnie chronionej nietykalności cielesnej oraz wolności osobistej^[35]. Autor ten uważa, że „akceptacja tezy o istnieniu zasady wolności chorego od przymusu leczenia oznacza *de facto* przyznanie człowiekowi prawa do popełnienia samobójstwa”^[36]. Ostatecznie jednak J. Tekliński opowiada się przeciwko prawu człowieka do samobójstwa, biorąc pod uwagę skutki, które akt ten wyrządza członkom społeczeństwa^[37].

3 | Samobójstwo jako czyn człowieka i jako czyn bezprawny

Nie można mieć wątpliwości, że zachowanie samobójcy spełnia przesłanki uznania za czyn człowieka w rozumieniu prawa karnego. Jest ono uzewewnętrznione i stanowi wynik woli człowieka, mającego prymarną wolność działania bądź zaniechania – sterowania swoją wolą^[38]. W trakcie niewymuszonych prób samobójczych nie ma miejsca przymus bezwzględny, akty te nie są wynikiem odruchów bezwarunkowych, jak również nie zachodzą w stanach wyłączających obiektywną możliwość działania^[39]. Statystyczny samobójca nie działa również w stanie fizjologicznej niemożności kontrolowania organizmu i jest zdolny do odbierania bodźców psychicznych z zewnątrz^[40]. W typowym przypadku targnięcia się na własne życie nie zachodzą zatem żadne okoliczności uniemożliwiające przypisanie zachowaniu samobójcy cechy czynu. Kluczowe jest zatem udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy czyn ten jest bezprawny.

Jak już zostało wspomniane, ustalenie bezprawności karnej wymaga przesądzenia zgodności czynu sprawcy z zakresem normowania oraz zakresem zastosowania normy sankcjonowanej. Sytuacja ta ma miejsce wówczas, gdy czyn ten wypełnia znamiona danego typu czynu zabronionego

³⁵ Tekliński, „Czy”, 103-104.

³⁶ Ibidem, 107.

³⁷ Ibidem, 121.

³⁸ Grudecki, Sitarz, *Prawo*, 31; Jerzy Lachowski, Andrzej Marek, *Prawo karne. Zarys problematyki* (Warszawa: C.H. Beck, 2021), 68.

³⁹ Grudecki, Sitarz, *Prawo*, 52; Burdziak, *Samobójstwo*, 42.

⁴⁰ Grudecki, Sitarz, *Prawo*, 52; Lachowski, Marek, *Prawo*, 68.

i jednocześnie nie realizuje znamion żadnego kontratypu. Z przepisu art. 148 § 1 k.k. można zdekodować normę sankcjonowaną o treści: „zakazuje się zabijać ludzi”; ujmując prościej: „nie wolno zabijać człowieka”. Zakres zastosowania jest wyznaczony przez podmiot oraz przez okoliczności, w których się aktualizuje. W przypadku normy dekodowanej z przepisu art. 148 § 1 k.k. podmiotem tym są wszyscy ludzie, zaś aktualizacja następuje w każdym przypadku usiłowania lub dokonania pozbawienia życia poza sytuacjami opisanymi przez okoliczności wyłączające bezprawność (kontratypy). Należy zastanowić się, czy nieudana próba samobójcza mieści się w zakresie normowania i zastosowania tejże normy, a więc czy łamie zakaz usiłowania zabijania człowieka.

Aby móc stwierdzić, że czyn człowieka mieści się w zakresie normowania normy sankcjonowanej, niezbędne jest przypisanie realizacji znamion typu czynu zabronionego, z którego dana norma jest dekodowana. Typ z art. 148 § 1 k.k. jest typem powszechnym, a zatem jego sprawcą – zarówno usiłowania, jak i dokonania – może być każdy człowiek, w tym samobójca. Znamię podmiotu jest spełnione. Zabójstwo jest przestępstwem umyślnym, które może zostać popełnione w obu postaciach zamiaru. Samobójca chce pozbawić siebie życia, a więc działa w zamiarze bezpośrednim, wypełniając znamię podmiotowe. Godzi we własne życie – życie ludzkie, które jest chronione opisywanym typem. Wypełnia w ten sposób znamię przedmiotu ochrony. W przypadku nieudanej próby samobójczej usiłuje zabić siebie – człowieka – realizując poza znamieniem skutku (śmierci) pozostałe opisane w typie z art. 148 § 1 k.k. znamiona strony przedmiotowej („zabija człowieka”). Ustawodawca, typizując przestępstwo zabójstwa nie posługuje się wszak określeniem: „kto zabija drugiego człowieka”. Najistotniejszym jest jednak kwestia, czy samobójca usiłując pozbawić się istnienia, czyni to z naruszeniem reguł postępowania z dobrem w postaci ludzkiego życia.

Jednym ze znamion strony przedmiotowej jest „niedochowanie przez sprawcę reguł postępowania z dobrem, które konkretyzuje znamię czasownikowe wszystkich typów”^[41]. Jest to znamię negatywne każdego typu czynu zabronionego. Reguły te są dyrektywami współwyznaczającymi zakres normowania normy sankcjonowanej, wskazującymi na dozwolony sposób obcowania z dobrami prawnymi^[42]. Reguły wynikają zarówno z aktów normatywnych, zasad „sztuki” danego zawodu czy podejmowanej czynności, jak również ludzkiego doświadczenia, będąc wyrazem

⁴¹ Grudecki, Sitarz, *Prawo*, 37; Grudecki, *Kontratypy*, 186.

⁴² Grudecki, Sitarz, *Prawo*, 37; Grudecki, *Kontratypy*, 551.

społecznej akceptowalności opłacalności zachowań^[43]. Jednym z czynników wpływających na kształt reguł postępowania z dobrem prawnym jest świadomie oraz swobodnie wyrażona przed rozpoczęciem realizacji znamion oraz niewycofana w trakcie czynu zgoda dysponenta dobrem na jego naruszenie^[44].

Aby zgoda mogła przekształcić reguły postępowania z dobrem tak, by zezwalały one na jego naruszenie, musi zostać dotyczyć naruszenia dobra, którego jest dysponentem. Trafnie zauważa Borys Kadyszewski: „Nie do pogodzenia bowiem z fundamentalnymi prawami podstawowymi byłaby sytuacja, w której to jednostka ma prawo do wyrażenia zgody na naruszenie tych dóbr, które miałyby społeczną wartość, w tym znaczeniu, że są to dobra wyłącznie ponadindywidualne, których zachowaniem zainteresowany jest ogół społeczeństwa”^[45]. Należy zatem odpowiedzieć na pytanie, czy własne życie, w które godzi zamachowiec, jest dobrem indywidualnym czy ponadindywidualnym. Od tego zależy, czy zgoda na jego pozbawienie będzie wpływała na kształt reguł postępowania z dobrem, a tym samym na dekompletację strony przedmiotowej typu z art. 148 § 1 k.k.

Wydaje się, że nie ma racji Wąsek, pisząc w kontekście samobójstwa, że „zniszczenie lub uszkodzenie dobra, którego jest się wyłącznym posiadaczem jest bezkarne na ogólnych zasadach”^[46]. Fakt, zgodnie z którym człowiek nie jest wyłącznym dysponentem dobra prawnego w postaci własnego życia jest przesądzony przez ustawodawcę w drodze typizacji z art. 150 k.k.^[47]. Człowiek nie ma prawa dysponować własnym życiem – jest jego dzierżycielem, a nie dysponentem^[48]. Prawo do życia jest bowiem w świetle polskiego systemu prawa prawem nadprzyrodzonym i niezbywalnym^[49]. Uzasadnieniem takiego traktowania życia ludzkiego może być teza, zgodnie z którą człowiek żyje nie tylko dla samego siebie, lecz jako istota społeczna musi uwzględniać potrzeby innych ludzi (np. rodziny, współpracowników)

⁴³ Grudecki, Sitarz, *Prawo*, 37; Grudecki, *Kontratypy*, 551.

⁴⁴ Por. Grudecki, *Kontratypy*, 552.

⁴⁵ Borys Kadyszewski, „Instytucja zgody dysponenta dobrem na przykładzie zabiegów ubezpieczających” *Roczniki Administracji i Prawa XXI*, z. 3 (2021): 89.

⁴⁶ Wąsek, *Prawnokarna*, 48.

⁴⁷ Grudecki, *Kontratypy*, 339; Grudecki, *Wybrane*, 75-76.

⁴⁸ Zoll, „Art. 151”, 319.

⁴⁹ Jolanta Pacian, „Obowiązek prawnej ochrony życia i zdrowia a eutanazja, kryptanazja i wspomagane samobójstwo” *Przegląd Prawa Publicznego*, nr 2 (2016): 20. Nie oznacza to jednak, że jego prawnokarna ochrona jest absolutna. Zob. Teresa Dukiet-Nagórska, „Esej o prawie do decydowania o niektórych przejawach życia osobistego” *Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego*, t. XLIII (2017): 86.

związane z nim samym^[50]. Jak zauważa Arnold Gubiński, ogół posiada interes w zachowaniu ludzi przy życiu ze względu na „[...] niepowtarzalność każdej jednostki ludzkiej, więzy rodzinne, społeczne, przyjaźni, jej wartość jako twórcy dóbr materialnych lub duchowych”^[51]. Zaś zdaniem Leszka Lernella, każda śmierć człowieka (zarówno naturalna jak i skutek czynu zabronionego) jest społecznie szkodliwa, gdyż „[...] wyrzywa człowieka na zawsze z orbity stosunków społecznych”^[52]. W piśmiennictwie można też napotkać pogląd, w świetle którego samobójstwo wykracza przeciwko zasadom współżycia społecznego^[53]. Życie ludzkie ma bowiem doniosłe znaczenie społeczne na płaszczyźnie utylitarnej, ekonomicznej i emocjonalnej^[54]. Samobójca wyrządza społeczeństwu szkodę, gdyż swoim czynem uchyła się od obowiązków, które ciążyą na nim wobec tego społeczeństwa^[55].

Powyższe rozważania prowadzą do wniosku, iż wyrażenie zgody na pozbawienie własnego życia przez samobójcę nie modyfikuje reguł postępowania z dobrem w postaci tegoż życia. Czyn samobójcy wypełnia zatem wszystkie znamiona typu czynu zabronionego z art. 148 § 1 k.k. – oczywiście oprócz skutku, gdyż analizujemy nieudaną próbę samobójczą z perspektywy odpowiedzialności za usiłowanie zabójstwa (art. 13 § 1 w zw. z art. 148 § 1 k.k.), mieszcząc się w zakresie normowania normy sankcjonowanej zakazującej usiłowania pozbawienia życia człowieka. Nie sposób również wskazać żadnego kontratypu, który ograniczyłby w przypadku próby samobójczej zakres zastosowania opisywanej normy sankcjonowanej. Samobójca nie działa wszak w obronie koniecznej (art. 25 § 1 k.k.), nie poświęca też swojego życia celem uchylenia niebezpieczeństwa grożącego dobru cenniejszemu (stan wyższej konieczności – art. 26 § 1 k.k.).

⁵⁰ Michał Grudecki, Mateusz Sajkowski, „Suicide from the Joint Perspective of Canon Law and Polish Law” *Acta Iuris Stetinensis*, nr 3 (2020): 32; Cieślak, „§ 37”, 373.

⁵¹ Arnold Gubiński, *Wyłączenie bezprawności czynu. O okolicznościach uchylających społeczną szkodliwość czynu* (Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 1961), 80. Tak też Cieślak, „§ 37”, 373.

⁵² Leszek Lernell, *Zagadnienia związku przyczynowego w prawie karnym* (Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1961), 85.

⁵³ Wąsek, *Prawnokarna*, 19.

⁵⁴ Kokot, „Z problematyki”, 17. Podobnie Brunon Hołyst, *Przywróceniu życiu* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1991), 191.

⁵⁵ Tadeusz Ślipko, „Pojęcie samobójstwa bezpośredniego i pośredniego w świetle współczesnych dyskusji” *Roczniki Filozoficzne*, nr 2 (1964): 105; Eugeniusz Bielicki, *Psychospołeczne uwarunkowania samobójstw dokonanych: studium oparte na badaniach przeprowadzonych w województwie bydgoskim i obejmujące lata 1970-1974* (Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane WSP, 1978), 8.

Samobójca nie działa wszak w obronie koniecznej (art. 25 § 1 k.k.), nie poświęca też swojego życia celem uchylecia niebezpieczeństwa grożącego dobru cenniejszemu (stan wyższej konieczności – art. 26 § 1 k.k.), którego to niebezpieczeństwa nie można inaczej uniknąć. Wydaje się bowiem, że nie sposób uznać prawa do samostanowienia za dobro cenniejsze od życia. Próba samobójcza nie wypełnia ponadto znamion kontratypu, tzw. eksperymentu (art. 27 k.k.), czy innych kontratypów pozakodeksowych, np. działania w ramach uprawnień bądź obowiązków.

Powyższe rozważania prowadzą do wniosku, że targnięcie się na własne życie jest czynem bezprawnym^[56]. Podsumowując – samobójca przekracza normę sankcjonowaną zakazującą usiłowania pozbawienia życia jakiegokolwiek człowieka, którą można dekodować z przepisów art. 13 § 1 w zw. z art. 148 § 1 k.k. Żaden kontratyp nie ogranicza zakresu zastosowania tejże normy^[57]. Zachowanie niedoszłego samobójcy mieści się też w zakresie normowania omawianej normy, gdyż realizuje on znamiona wspomnianego typu czynu zabronionego, w tym znamię negatywne, nie postępując zgodnie z przyjętymi regułami postępowania z dobrem w postaci ludzkiego życia^[58]. Reguły te nakazują poszanowanie życia, nie zezwalając w tym przypadku na jego naruszenie. Wymagane jest również wystąpienie związku przyczynowego pomiędzy czynem samobójcy a zdarzeniem bezpośrednio zagrażającym jego życiu. Stąd też nie sposób wykluczyć realizacji znamion zbrodni z art. 13 § 1 w zw. z art. 148 § 1 k.k. przez niedoszłego samobójcę, który nie występował bezpośrednio przeciwko własnemu życiu, lecz pośrednio, przykładowo prowokując policjanta do oddania strzału w jego kierunku^[59].

Samobójstwo nie może zostać potraktowane jako zachowanie społecznie akceptowalne w ramach kategorii zachowań luksusowych^[60], gdyż straty, które generuje dla społeczeństwa, znacznie przewyższają jedyny zysk w postaci poszanowania prawa jednostki do samostanowienia. Nie można zatem porównać próby samobójczej z innymi ryzykownymi zachowaniami, akceptowanymi przez społeczeństwo przy zachowaniu zasad ostrożności, które minimalizują płynące wobec ludzkiego życia lub zdrowia zagrożenie (np. sporty ekstremalne, nietypowe zachowania seksualne czy zabiegi

⁵⁶ Zoll, „Art. 151”, 319.

⁵⁷ Zob. nt. tej konstrukcji Grudecki, *Kontratypy*, 547.

⁵⁸ Zob. nt. tej konstrukcji Grudecki, *Kontratypy*, 547.

⁵⁹ Przykład podany przez Burdziaka, *Samobójstwo*, 43.

⁶⁰ Zob. o zachowaniach luksusowych Grudecki, *Kontratypy*, 164-165.

medycyny estetycznej). Samobójstwo wciąż pozostaje negatywnie oceniane przez część polskiego społeczeństwa, będąc swoistym tematem tabu^[61]. Trudno zatem twierdzić, że może być społecznie akceptowane, a jego usiłowanie nie naruszać panujących w społeczeństwie reguł postępowania z ludzkim życiem. Co więcej, można podać w wątpliwość tezę, zgodnie z którą prawo do samobójstwa wypływa z prawa do samostanowienia^[62].

4 | Samobójstwo jako czyn karygodny

Zostało przyjęte, że w związku z obiektywną – bezwzględną – wartością ludzkiego życia zamachy samobójcze są czynami bezprawnymi^[63]. Nie ulega wątpliwości, że czyn bezprawny, wypełniający znamiona typu czynu zabronionego, jest jednocześnie zachowaniem społecznie szkodliwym^[64]. Istotna jest wyłącznie odpowiedź na pytanie czy stopień tej społecznej szkodliwości jest wyższy niż znikomy tak, by móc uznać je za karygodne.

Ocena stopnia społecznej szkodliwości jest dokonywana w każdej sprawie indywidualnie, z perspektywy kwantyfikatorów z art. 115 § 2 k.k. Znikomość społecznej szkodliwości wynikać może z wypadkowej elementów składających się na tę szkodliwość^[65], powodując, że generalnie naganny czyn *in concreto* nie wykazuje tej cechy. Kryteria te mogą oddziaływać w różną stronę, a wysokie natężenie jednego wiązać się z niskim natężeniem drugiego^[66]. Społeczna szkodliwość przestępstwa *in genere* (w zasadzie społeczne niebezpieczeństwo), odzwierciedlona m.in. w ustawowym zagrożeniu karą, nie przesądza o niemożności uznania braku karygodności konkretnego czynu realizującego znamiona tego typu^[67],

⁶¹ Doroszevska, „Samobójstwo”, 248; Płatek, „Prawna”, 235-243.

⁶² Zob. wyrok ETPCz z dnia 29 kwietnia 2002 r. Pretty przeciwko Wielkiej Brytanii, 2346/02 w: *Nowy Europejski Trybunał Praw Człowieka. Wybór orzeczeń 1999-2004*, red. Marek Antoni Nowicki (Kraków: Zakamycze, 2005), 160.

⁶³ Por. Kokot, „Z problematyki”, 17.

⁶⁴ Grudecki, *Kontratypy*, 133.

⁶⁵ Wyrok SN z dnia 28 sierpnia 2003 r., III K 45/03, LEX nr 152023; Paweł Daniluk, „Ocena społecznej szkodliwości czynu” *Prokuratura i Prawo*, nr 6 (2011): 129; Dominik Zajac, „Stopień społecznej szkodliwości jako okoliczność rzutująca na wymiar kary” *Państwo i Prawo*, nr 11 (2017): 67.

⁶⁶ Zajac, „Stopień”, 63.

⁶⁷ Daniluk, „Ocena”, 128-129.

w tym usiłowania samobójstwa kwalifikowanego z art. 13 § 1 w zw. z art. 148 § 1 k.k. Będzie to jednak bardzo trudne.

Samobójca godzi w dobro prawne o ogromnej wartości, naruszając jednocześnie w sposób rażący reguły postępowania z nim, co zdecydowanie zwiększa społeczną szkodliwość jego czynu. Trudno wyobrazić sobie większe przekroczenie zasad ostrożności w stosunku do życia niż umyślne, bezpośrednie działanie przeciwko niemu.

Niełatwy w ocenie jest natomiast wpływ motywacji samobójcy na społeczną szkodliwość nieudanej próby samobójczej. Ów wpływ musi być bowiem oceniany z uwzględnieniem systemu wartości panującego w społeczeństwie^[68]. Jak zostało wspomniane, samobójstwo nadal pozostaje negatywnie oceniane przez część polskiego społeczeństwa, będąc swoistym tematem tabu^[69]. Motywy, a w zasadzie przyczyny, z powodu których człowiek godzi we własne życie, bywają różne. Specjaliści podkreślają, że są nimi m.in. choroby psychiczne czy choroby nieuleczalne, stosowanie używek, problemy życiowe (zawód miłosny, pogorszenie sytuacji ekonomicznej czy nawet utrata środków do życia, utrata osoby bliskiej)^[70]. Próba samobójcza może być wreszcie demonstracją, dokonaną w różnym celu np. manipulacji innymi osobami czy zwróceniem na siebie uwagi^[71]. Motywem samobójstwa może być wreszcie nie tyle niechęć do egzystencji jako takiej, ale do życia, które w danym momencie ma suicydent np. w związku z konkretnymi problemami, które jawią mu się jako nie do pokonania. Każdy z tych motywów *in concreto* podlega ocenie, a jego na wpływ na społeczną szkodliwość próby samobójczej będzie odmienny.

Trzeba też pamiętać, że sposób i okoliczności czynu muszą być również oceniane w świetle kontekstu kulturowego^[72]. Wpływ na zmniejszenie bądź zwiększenie stopnia społecznej szkodliwości będzie miał zatem wybór metody odebrania sobie życia. To samo trzeba stwierdzić odnośnie do miejsca, w którym samobójstwo zostanie dokonane. Przykładowo większy wpływ na społeczną szkodliwość nieudanej próby samobójczej będzie miało jej dokonanie w domu, w którym znajdują się dzieci, mogące natknąć

⁶⁸ Zajac, „Stopień”, 67.

⁶⁹ Doroszevska, „Samobójstwo”, 248; Płatek, „Prawna”, 235-243.

⁷⁰ Beata Kosiba, Wioletta Przybyszewska, Ireneusz Sołtyszewski, „Wybrane aspekty zachowań samobójczych” *Journal of Modern Science*, nr 1 (2017): 96-97.

⁷¹ Marta Makara-Studzińska, „Wybrane zagadnienia z problematyki suicydologii” *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin-Polonia. Sectio I*, nr 17 (2001): 227.

⁷² Zajac, „Stopień”, 65.

się na suicydenta, będącego dla nich osobą bliską czy rzucenie się pod pociąg. W tym drugim przypadku czyn suicydenta wywołać może traumę u maszynisty, pasażerów, świadków czy ratowników medycznych. Taki czyn może być rozpatrywany także z perspektywy istotnej dla artykułu kwestii odpowiedzialności suicydenta za usiłowanie zabójstwa, gdyż zdarzają się rzadkie przypadki, w których potrącenie przez pociąg nie okaże się śmiertelne^[73].

W trakcie oceny stopnia społecznej szkodliwości trzeba także zwrócić uwagę na rozmiary wyrządzonej lub grożącej szkody bądź krzywdy^[74]. Próba samobójcza niesie ze sobą groźbę wyrządzenia największej dla człowieka krzywdy, jaką jest pozbawienie życia. Jest to również poważne naruszenie obowiązku życia, który ciąży na każdym człowieku, co wynika z omówionej aksjologii polskiego systemu prawa. Życie ludzkie jest wartością ponadindywidualną, więc samobójca godząc w nie, krzywdzi nie tylko siebie, ale i osoby, dla których jego życie jest cenne (rodziny, przyjaciół, znajomych, pracodawcę czy państwo *in genere*). Warto też zwrócić uwagę, że samobójca działa najczęściej w zamiarze bezpośrednim pozbawienia siebie życia. Z tą postacią zamiaru należy wiązać wyższy stopień społecznej szkodliwości^[75].

Wydaje się zatem, że można wskazać więcej argumentów przemawiających przeciwko uznaniu nieudanego targnięcia się na własne życie za czyn pozbawiony cechy karygodności. Naruszenie dobra prawnego – życia ludzkiego – nawet przez jego dzierżyciela posiada znaczny ładunek społecznej szkodliwości^[76]. Teza ta obarczona może być jednak obarczona błędem uogólnienia, ponieważ ocena karygodności dokonywana jest w konkretnym przypadku, a nie *in genere*. Istotne przy opisywanej ocenie będą zwłaszcza indywidualne motywy popełnienia samobójstwa, a także okoliczności samej próby. Trzeba też pamiętać, że generalnie społeczna szkodliwość usiłowania jest niższa niż dokonania m.in. ze względu na niewystąpienie przestępnego skutku^[77]. Stąd też nie sposób jednoznacznie przesądzić czy przestępność zachowania usiłującego popełnić samobójstwo nie może zostać w niektórych stanach faktycznych wyłączona na mocy art. 1 § 2 k.k.

⁷³ <https://moje-gniezno.pl/99971/23-latek-rzucil-sie-pod-pociag-przezyl-i-trafil-do-szpitala1/>. [dostęp: 06.03.2024].

⁷⁴ Zajac, „Stopień”, 67.

⁷⁵ Ibidem; Daniluk, „Ocena”, 133.

⁷⁶ Kokot, „Z problematyki”, 17.

⁷⁷ Wyrok SN z dnia 31 października 2017 r., V KK 201/17, LEX nr 2413829.

W takiej sytuacji, zgodnie z art. 17 § 1 pkt 3 k.p.k. postępowania karnego nie wszczyna się, a wszczęte umarza.

5 | Samobójstwo jako czyn zawiniony

Anormalną sytuacją motywacyjną nazywamy ekstremalny stan faktyczny, w którym sprawca działa pod silnym naciskiem psychicznym^[78]. Jak trafnie zauważa Magdalena Kowalewska-Łukuć:

nacisk ten powoduje, że sytuacja, w jakiej znalazł się sprawca, wykracza poza granice wymagalności zachowania zgodnego z prawem i tym samym nie sposób wymagać, by dał on posłuch normie prawnej. W konsekwencji anormalna sytuacja motywacyjna ma wyłączać możliwość przypisania sprawcy winy^[79].

Podstawą braku możliwości postawienia zarzutu winy i tym samym uznania zachowania za przestępstwo jest art. 1 § 3 k.k.

Niektóre badania wskazują, że blisko 80% osób dokonujących prób samobójczych pragnie być uratowanymi, a odratowani samobójcy w większości przypadków nie ponawiają swoich prób^[80]. W psychice osób decydujących się targnąć na własne życie rozgrywa się prawdziwy dramat – często chcą oni jednocześnie żyć i umrzeć^[81]. Trudno im świadomie podjąć racjonalną decyzję^[82]. Jednocześnie wypełniają oni znamiona typu czynu zabronionego z art. 13 § 1 w zw. z art. 148 § 1 k.k., jak również są pokrzywdzonymi własnym czynem^[83] – na naruszenie dobra prawnego w postaci życia wszak nie mogą wyrazić skutecznej zgody. Od osób znajdujących się w takim stanie – przeżywających ogromny kryzys psychiczny przygaszający instynkt życia^[84] – nie sposób wymagać wierności normie sankcjonowanej z art. 148

⁷⁸ Magdalena Kowalewska-Łukuć, „Zabójstwo eutanatyczne jako anormalna sytuacja motywacyjna” *Acta Iuris Stetinensis*, nr 3 (2021): 24.

⁷⁹ Kowalewska-Łukuć, „Zabójstwo”, 24.

⁸⁰ Wąsek, *Prawnokarna*, 32-33.

⁸¹ Ibidem, 32.

⁸² Gądzik, „Prawnokarna”, 152.

⁸³ Tekliński za Wąskiem widzi w samobójcy ofiarę. Zob. Tekliński, „Czy”, 99-100.

⁸⁴ Wąsek, *Prawnokarna*, 34.

§ 1 k.k. zakazującej zabijania człowieka – w tym samego siebie. Samobójca znajduje się często w tak anormalnej sytuacji motywacyjnej, że będzie za wszelką cenę pragnął zrealizować swój rzeczywisty zamiar, wybierając miejsce, czas i skuteczną metodę zamachu tak, by nikt mu nie przeszkodził^[85]. Nie powstrzyma go przed tym żadna norma prawna. W związku z tym samobójcom nie sposób przypisać winy w chwili czynu.

Jak zauważa Wąsek, karanie osoby, która podjęła próbę samobójczą jest niehumanitarne, gdyż została ona już „pokarana” przez życie, skoro zdecydowała się na taki krok^[86]. Decyzja o samobójstwie jest tragedią desperata^[87], jakże zatem można wymagać od niego w takiej chwili dochowania wierności prawu? Niehumanitarne, bezsensowne, sprzeczne z celami kary i będące niczym nieusprawiedliwionym aktem ciemnienia, jest ukaranie sprawcy, który nie miał „[...]” możliwości podjęcia decyzji takiej, jakiej wymaga od niego prawo lub nie miał możliwości postąpienia zgodnie z tak podjętą decyzją [...]”^[88]. W takich sytuacjach zgodnie z art. 1 § 3 k.k. nie można przypisać winy w chwili czynu, gdyż fałszywy byłby humanizm prawa karnego wymagający pod groźbą kary posłuchu dla normy prawnej nakazującej dalszą egzystencję od osoby, która straciła chęć do życia^[89].

Oczywiście nie należy każdorazowo utożsamiać kryzysowej sytuacji psychicznej, w której znajduje się osoba gotowa targnąć się na własne życie, z kodeksowym stanem niepoczytalności. Nie da się jednak wykluczyć wystąpienia sytuacji, w której podejmujący próbę samobójczą z powodu różnorodnych zaburzeń psychicznych^[90] nie będzie w stanie rozpoznać

⁸⁵ Ibidem, 28; Cieślak, „§ 37”, 374; Budyn-Kulik, „Doprowadzenie”, 66-67.

⁸⁶ Wąsek, *Prawnokarna*, 48.

⁸⁷ Malczewski, „Problemy”, 23.

⁸⁸ Jarosław Majewski, Piotr Kardas, „O dwóch znaczeniach winy w prawie karnym” *Państwo i Prawo*, nr 10 (1993): 72; Kokot, „Z problematyki”, 19; Mozgawa, Bachmat, „Crime”, 62.

⁸⁹ Wąsek, *Prawnokarna*, 48.

⁹⁰ Zob. Andrzej Lebedowicz, „Samobójstwo w ujęciu wielopłaszczyznowym” *Wojskowy Przegląd Prawniczy*, nr 3 (2013): 91-92; Jan Chodkiewicz, Joanna Miniszewska, „Ból psychiczny a występowanie myśli samobójczych” *Psychiatria i Psychologia Kliniczna*, nr 1 (2014): 38; Gądzik, „Prawnokarna”, 137; Brunon Hołyst, „Zainteresowania psychiatrii samobójstwem” *Suicydologia*, t. VII (2015): 31-48; Marcin Olajossy, „Psychiatryczne aspekty samobójstwa; od statystyki po aktywną prewencję”, [w:] *Samobójstwo*, red. Marek Mozgawa (Warszawa: Wolters Kluwer, 2017), 396; Wioletta Tuszyńska-Bogucka, „Etiologia samobójstwa w opinii publicznej”, [w:] *Samobójstwo*, red. Marek Mozgawa (Warszawa: Wolters Kluwer, 2017), 405-407.

znaczenia swojego czynu lub pokierować swoim postępowaniem^[91]. Czynniki powodującymi samobójstwa są m.in. depresja, alkoholizm, schizofrenia, choroba afektywna dwubiegunowa czy osobowość typu *borderline*^[92]. W takiej sytuacji nie będzie możliwe przypisanie mu winy za czyn z art. 13 § 1 w zw. z art. 148 § 1 k.k. na podstawie art. 31 § 1 k.k. Orzeczenie w takiej sytuacji środka zabezpieczającego w postaci pobytu w zakładzie psychiatrycznym (art. 93g § 1 w zw. z art. 93c pkt 1 k.k.) nie będzie sprzeczne z zasadami panującymi w demokratycznym państwie prawa, gdyż na mocy art. 23 ust. 1 u.o.z.p.^[93] możliwe jest przyjęcie do szpitala psychiatrycznego osoby bez jej zgody w sytuacji, gdy z powodu choroby zagraża własnemu życiu lub zdrowiu.

6 | Podsumowanie

Zdaniem Wąska w samobójstwie jako akcie arcyłudzkiem tkwi przejaw wolności człowieka^[94]. Przeprowadzona analiza zdaje się jednak zaprzeczać temu stwierdzeniu. Człowiek ma nie tylko prawo żyć, lecz i obowiązek. Wypada zgodzić się z J. Warylewskim, że:

[...] polskie prawo karne odmawia człowiekowi prawa do śmierci, uznając, że życie ludzkie jest dobrem, którego znaczenia nie można rozpatrywać jedynie w kategoriach indywidualnych. Ma ono również wartość społeczną i nikt nie powinien swoim życiem dysponować w sposób dowolny^[95].

W związku powyższym wypełnia znamiona przestępstwa z art. 13 § 1 w zw. z art. 148 § 1 k.k. także ten, kto podejmuje próbę samobójczą. Jego

⁹¹ Tak twierdzi Wąsek, *Prawnokarna*, s. 48. Zob. podobnie Cieślak, „§ 37, 374; Kokot, „Z problematyki”, 19.

⁹² Małgorzata Stefaniuk, „Samobójstwo jako zjawisko społeczne – pojęcie i rodzaje”, [w:] *Samobójstwo*, red. Marek Mozgawa (Warszawa: Wolters Kluwer, 2017), 16. Zob. więcej Olajossy, „Psychiatryczne”, 396-397; Tuszyńska-Bogucka, „Etiologia”, 405, 408, 411.

⁹³ Ustawa z dnia 19 sierpnia 1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego, tekst jedn. Dz. U. z 2022 r., poz. 2123 (dalej: u.o.z.p.).

⁹⁴ Wąsek, *Prawnokarna*, 30.

⁹⁵ Warylewski, „W sprawie”, 78. Bardzo podobnie Pacian, „Obowiązek”, 20.

czyn mieści się w zakresie normowania tej normy. Nie sposób znaleźć kontratypów – okoliczności, które ograniczyłyby zakres zastosowania opisywanej normy. Oznacza to, że czyn samobójcy jest bezprawny.

Nie sposób zgodzić się z prezentowaną w niniejszym artykule koncepcją Burdziaka, zdaniem którego bezpośredni zakaz samobójstwa nie spełnia wymogów przewidzianych w art. 31 ust. 3 Konstytucji RP. Pierwsze dwa zarzuty, które wskazuje Burdziak można wszak odnieść w stosunku do zakazu zabójstwa *in genere*. W wielu przypadkach norma sankcjonowana z art. 148 § 1 k.k. nie wpływa na motywację sprawców (np. zabójców psychopatycznych czy zabójców w afekcie), jak również można znaleźć inne sposoby przeciwdziałania zabójstwom. Wątpliwa jest także teza o tym, że zakaz samobójstwa służący ochronie moralności publicznej byłby „nazbyt wydumany”, zwłaszcza w świetle wskazanych argumentów nt. społecznej wartości życia każdej jednostki.

Można mieć ponadto wątpliwości co do słuszności tezy Magdaleny Budyn-Kulik, która uważa, że w przypadku dokonania samobójstwa zachodziłaby konieczność wymierzenia kary sprawcy, który pozbawił się życia^[96]. Jeżeli sprawca zmarł w wyniku próby samobójczej, konieczności tej nie będzie, wszak zgodnie z art. 17 § 1 pkt 5 k.p.k.^[97] postępowania karnego wówczas się nie wszczyna^[98]. Jeśli zaś przeżył, wymierzenie kary za czyn z art. 13 § 1 w związku z art. 148 § 1 k.k. będzie niemożliwe, gdyż na podstawie art. 17 § 1 pkt 2 k.p.k. postępowania karnego nie wszczyna się, jeśli ustawa stanowi, że sprawca nie popełnia przestępstwa. Zaś na mocy art. 1 § 3 k.k. nie popełnia przestępstwa sprawca czynu zabronionego, jeżeli nie można mu przypisać winy w czasie czynu. Niedoszłemu samobójcy tej winy przypisać nie sposób. Z tego powodu nie może on również ponosić odpowiedzialności za inne przestępstwa przeciwko życiu lub zdrowiu, których znamiona wypełnił swoją nieudaną próbą samobójczą, jak np. ciężki uszczerbek na zdrowiu (art. 156 § 1 k.k.) czy narażenie na bezpośrednie niebezpieczeństwo utraty życia albo ciężkiego uszczerbku na zdrowiu (art. 160 § 1 k.k.). W niektórych przypadkach, o czym była mowa, brak przestępności czynu i tym samym brak wszczęcia postępowania karnego

⁹⁶ Magdalena Budyn-Kulik, „§ 4”, [w:] *System Prawa Karnego*, t. X, *Przestępstwa przeciwko dobrom indywidualnym*, red. Jarosław Warylewski (Warszawa: C.H. Beck, 2016), 140.

⁹⁷ Mozgawa, Bachmat, „Crime”, 62.

⁹⁸ Tak też Warylewski, „W sprawie”, 77; Tekliński, „Czy”, 99.

na mocy art. 17 § 1 pkt 2 k.p.k., będzie wynikał ze znikomej społecznej szkodliwości nieudanej próby samobójczej (art. 1 § 2 k.k.).

Odnosząc się do zarzutu zbędności art. 151 k.k., należy podnieść, że ustawodawca pragnął w ten sposób ograniczyć zakres kryminalizacji oddziaływania na potencjalnego samobójcę, uznając, iż namowa do samobójstwa i pomoc w samobójstwie są zachowaniami o niższym stopniu społecznego niebezpieczeństwa od nakłaniania do zabójstwa i pomocy w zabójstwie^[99]. Może też o tym świadczyć posłużenie się przez niego znamieniem „namawia” zamiast zwrotu charakteryzującego podżeganie – „nakłania”. Stąd też nie można zarzucać prezentowanej w niniejszym artykule interpretacji – jak chcą tego Burdziak^[100] czy Pohl^[101] – występowania przeciwko paradygmatowi racjonalnemu ustawodawcy.

Brak przestępności i tym samym karalności niedoszłego samobójcy najczęściej wynika z niemożności przypisania mu winy za naruszenie normy sankcjonowanej dekodowanej z art. 13 § 1 w zw. z art. 148 § 1 k.k. Każdy człowiek, który dokonuje próby samobójczej, znajduje się w anormalnej sytuacji motywacyjnej, tracąc naturalny instynkt życia. Od takiej osoby nie sposób wymagać wierności wymogom normie zakazującej zabijania człowieka. Szczególna sytuacja motywacyjna w każdym przypadku wyłącza możliwość postawienia zarzutu, czyli uniemożliwia przypisanie winy (art. 1 § 3 k.k.)^[102].

Nie można także zapomnieć, że mogą zdarzyć się również takie próby samobójcze, których społeczna szkodliwość zostanie oceniona jako znikoma, po kompleksowej analizie z wykorzystaniem zamieszczonych w art. 115 § 2 k.k. kwantyfikatorów. Różna jest bowiem motywacja samobójców, jak i odmienne okoliczności samych prób. W niektórych przypadkach mogą one przeważać nad pozostałymi czynnikami wpływającymi na karygodność. Jeżeli społeczna szkodliwość czynu zostanie uznana za znikomą, nieudana próba samobójcza nie będzie stanowiła przestępstwa usiłowania zabójstwa (art. 1 § 2 k.k.).

Warto też zwrócić uwagę, że nieprzyznanie jednostce prawa do samobójstwa wiąże się jednocześnie z możliwością przypisania odpowiedzialności

⁹⁹ W tym tonie wypowiada się także Budyn-Kulik, „§ 4”, 140 czy pośrednio Cieślak, „§ 37”, 374.

¹⁰⁰ Burdziak, „Samobójca”, 138; Burdziak, *Samobójstwo*, 124-125.

¹⁰¹ Pohl, „Kierowanie”, 526.

¹⁰² Mariusz Zelek, „Wina w prawie karnym i w prawie deliktów – przyczynek do dyskusji na temat tożsamości pojęcia winy w prawie polskim” *Acta Iuris Stetinensis*, nr 2 (2019): 116; Kowalewska-Łukuć, „Zabójstwo”, 24.

karnej na podstawie art. 162 § 1 k.k. temu, kto samobójstwu nie przeszkodził, mogąc to uczynić bez narażenia siebie lub innej osoby na niebezpieczeństwo utraty życia albo ciężkiego uszczerbku na zdrowiu^[103]. Samo działanie w celu zapobiegnięcia samobójstwu może realizować znamiona typów czynów zabronionych naruszenia nietykalności cielesnej, pozbawienia wolności, zmuszania, naruszania miru domowego czy nawet spowodowania uszkodzenia ciała bądź rozstroju zdrowia^[104]. Uznanie targnięcia się na własne życie za czyn bezprawny skutkuje jednakże przyznaniem osobom ratującym samobójców prawa do obrony koniecznej^[105]. Jednocześnie usiłujący popełnić samobójstwo nie mogą legalnie przeciwstawiać się tym, którzy działają w celu ratowania ich życia – przeciwko zachowaniom niebezprawnym wszak obrona konieczna nie przysługuje.

Zaprezentowana interpretacja ukazuje sprzeczność w systemie ochrony życia w Polsce^[106]. Mamy wszak do czynienia z brakiem prawa do samobójstwa przy jednoczesnej wolności od przymusu leczenia czy występowaniu prawa kobiety ciężarnej do odmowy zgody na aborcję w sytuacji, w której kontynuacja ciąży lub poród zagrażają jej życiu^[107]. Istnieje zatem konieczność kontynuowania pogłębionej dyskusji na temat racjonalnego kształtu ochrony ludzkiego istnienia, prowadzącej być może do zmian w tym zakresie. Nie można przecież zaprzeczyć, że prawnokarna ochrona życia nie jest absolutna, o czym świadczy dopuszczalność jego pozbawienia w drodze aborcji czy kontratypu obrony koniecznej^[108]. Warto też zauważyć, że Europejski Trybunał Praw Człowieka akceptuje decyzje poszczególnych państw o legalizacji eutanazji, a zatem niejako zgadza się z tym, iż „[...] prawo do prywatności obejmuje prawo do wyboru momentu

¹⁰³ Wąsek, *Prawnokarna*, 25; Warylewski, *W sprawie*, 77; Gądzik, *Prawnokarna*, 150-151. Odmienne Konrad Burdziak, „Czy samobójstwo jest czynem zabronionym (czynem zabronionym pod groźbą kary?) Rozważania na tle Kodeksu karnego z 1997 roku (ze szczególnym uwzględnieniem art. 162 § 1 k.k.)”, [w:] *Problematyka umierania i śmierci w perspektywie medyczo-kulturowej*, red. Jan Hartman, Marta Szabat (Warszawa: Wolters Kluwer, 2016), 156 i nast.; Burdziak, *Samobójstwo*, 128-132; Konieczniak, „W sprawie”, 76.

¹⁰⁴ Wąsek, *Prawnokarna*, 28.

¹⁰⁵ Zoll, „Komentarz”, 319; Kokot, „Z problematyki”, 17-18. Odmienne, powołując się na stan wyższej konieczności – Gądzik, „Prawnokarna”, 152.

¹⁰⁶ O tej sprzeczności pisze także Dukiet-Nagórska, „Esej”, 85.

¹⁰⁷ Por. Wąsek, *Prawnokarna*, 41; Dukiet-Nagórska, „Esej”, 85.

¹⁰⁸ Grudecki, Sajkowski, „Suicide”, 32; Rafał Citowicz, *Prawnokarne aspekty ochrony życia człowieka a prawo do godnej śmierci* (Warszawa: Kodeks, 2006): 27-28.

i formy zakończenia życia [...]”^[109]. Stąd też prawnokarna ochrona życia powinna zostać złączona również w przypadkach, w których nie chce jej sam dzierżyciel tego najcenniejszego dobra. Nie jest bowiem korzystna dla społeczeństwa sytuacja, w której system prawa w zakresie życia niekiedy zezwala na swobodne decyzje dotyczące unicestwienia tego dobra prawnego, a w innych przypadkach prawa mu tego odmawia^[110].

Bibliografia

- Bielicki Eugeniusz, *Psychospołeczne uwarunkowania samobójstw dokonanych: studium oparte na badaniach przeprowadzonych w województwie bydgoskim i obejmujące lata 1970-1974*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane WSP, 1978.
- Budyn-Kulik Magdalena, „§ 4”, [w:] *System Prawa Karnego*, t. X, *Przestępstwa przeciwko dobrom indywidualnym*, red. Jarosław Warylewski. 140-156. Warszawa: C.H. Beck, 2016.
- Budyn-Kulik Magdalena, „Doprowadzenie i pomoc do samobójstwa w polskim kodeksie karnym”, [w:] *Samobójstwo*, red. Marek Mozgawa. 63-87. Warszawa: Wolters Kluwer, 2017.
- Burdziak Konrad, „Czy samobójstwo jest czynem zabronionym (czynem zabronionym pod groźbą kary?) Rozważania na tle Kodeksu karnego z 1997 roku (ze szczególnym uwzględnieniem art. 162 § 1 k.k.)”, [w:] *Problematyka umiarania i śmierci w perspektywie medyczno-kulturowej*, red. Jan Hartman, Marta Szabat. 151-167. Warszawa: Wolters Kluwer, 2016.
- Burdziak Konrad, „Samobójca czy zabójca? Kilka słów na temat statusu samobójstwa w polskim prawie karnym” *„Wojskowy Przegląd Prawniczy”*, nr 4 (2014): 130-143.
- Burdziak Konrad, *Samobójstwo w prawie polskim*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2019.
- Chodkiewicz Jan, Miniszewska Joanna, „Ból psychiczny a występowanie myśli samobójczych” *Psychiatria i Psychologia Kliniczna*, nr 1 (2014): 37-42.
- Cieślak Marian, „§ 37.”, [w:] *System Prawa Karnego. O przestępstwach w szczególności*, red. Igor Andrejew. 371-385. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1985.
- Cieślak Marian, *Polskie prawo karne. Zarys systemowego ujęcia*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1990.

¹⁰⁹ Dukiet-Nagórska, „Esej”, 94.

¹¹⁰ Ibidem, 85.

- Citowicz Rafał, *Prawnokarne aspekty ochrony życia człowieka a prawo do godnej śmierci*. Warszawa: Kodeks, 2006.
- Daniluk Paweł, „Ocena społecznej szkodliwości czynu” *Prokuratura i Prawo*, nr 6 (2011): 127-136.
- Doroszewska Katarzyna, „Samobójstwo wspomagane w prawie polskim oraz niemieckim. Uwagi na tle wyroku Federalnego Trybunału Konstytucyjnego” *Konteksty Społeczne*, nr 2 (2020): 246-265. <https://doi.org/10.17951/ks.2020.8.2.246-265>.
- Dukiet-Nagórska Teresa, „Esej o prawie do decydowania o niektórych przejawach życia osobistego” *Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego*, t. XLIII (2017): 83-97.
- Durkheim Émile, *Samobójstwo. Studium z socjologii*, tłum. Krzysztof Wakar. Warszawa: Oficyna Naukowa, 2006.
- Gardocki Lech, „Pojęcie przestępstwa i podziały przestępstw w polskim prawie karnym” *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio G*, nr 2 (2013): 29-40. <https://dx.doi.org/10.17951/g.2013.60.2.29>.
- Gądzik, Zuzanna, „Prawnokarna ocena samobójstwa” *Roczniki Nauk Prawnych*, nr 3 (2012): 137-161. <https://ojs.tnku.pl/index.php/rnp/article/view/7891>.
- Grudecki Michał, „Pandemiczna klauzula dobrego Samarytanina – kontratyp, ekskulpanct czy przepis «martwy»?” *Horyzonty Polityki*, t. 13 (2022): 139-158. <https://doi.org/10.35765/hp.2210>.
- Grudecki Michał, „Wybrane prawne aspekty prób samobójczych, nakłaniania do samobójstwa oraz pomocy w samobójstwie” *Wojskowy Przegląd Prawniczy*, nr 2 (2019): 60-80. <https://www.gov.pl/web/prokuratura-krajowa/wpp-numer-2-2019>.
- Grudecki Michał, „Zgoda darczyńcy dobra na nietypowe zachowania seksualne” *Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych XXIII*, z. 3 (2019): 85-103. <https://www.czpk.pl/index.php/zeszyty-archiwum/michal-grudecki-zgoda-darczyńcy-dobra-na-nietypowe-zachowania-seksualne>.
- Grudecki Michał, *Kontratypy pozaustawowe w polskim prawie karnym*. Warszawa: C.H. Beck, 2021.
- Grudecki Michał, Mateusz Sajkowski, „Suicide from the Joint Perspective of Canon Law and Polish Law”, *Acta Iuris Stetinensis*, nr 3 (2020): 23-39. <https://doi.org/10.18276/ais.2020.31-02>.
- Grudecki Michał, Olga Sitarz, *Prawo karne i prawo wykroczeń. Skrypt*. Warszawa: Difin, 2022.
- Gubiński Arnold, *Wyłączenie bezprawności czynu. O okolicznościach uchylających społeczną szkodliwość czynu*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 1961.
- Hołyst Brunon, *Przywrócenie życiu*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1991.

- Hołyst Brunon, *Samobójstwo. Przypadek czy konieczność*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1983.
- Hołyst Brunon. „Zainteresowania psychiatrii samobójstwem” *Suicydologia*, t. VII (2015): 31-48.
- Kadyszewski Borys, „Instytucja zgody dysponenta dobrem na przykładzie zabiegów ubezpieczających” *Roczniki Administracji i Prawa XXI*, z. 3 (2021): 87-97. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0015.7555>.
- Kardas Piotr, „O relacjach między strukturą przestępstwa a dekodowanymi z przepisów prawa karnego strukturami normatywnymi” *Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych XVI*, nr 4 (2012): 5-63. <https://www.czpk.pl/index.php/zeszyty-archiwum/zeszyt-2012-4>.
- Kokot Rajnhardt, „Z problematyki karalnego doprowadzenia do samobójstwa – uwagi na tle ustawowych znamion art. 151 k.k. Część I” *Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego*, nr 35 (2015): 13-26. https://repozytorium.uni.wroc.pl/Content/118505/PDF/03_Kokot_R_Z_problematyki_karalnego_doprowadzenia_do_samobojstwa_uwagi_na_tle_ustawowych_znamion_art_151_kk_Czesc_I.pdf.
- Konieczniak Przemysław, „W sprawie eutanatycznej pomocy do samobójstwa (Na marginesie sporu J. Warylewski – K. Poklewski-Koziełł)” *Państwo i Prawo*, nr 5 (1999): 72-78.
- Kosiba Beata, Wioletta Przybyszewska, Ireneusz Sołtyszewski, „Wybrane aspekty zachowań samobójczych” *Journal of Modern Science*, nr 1 (2017): 83-111. <https://www.jomswsge.com/Wybrane-aspekty-zachowan-samobojczych,79763,0,2.html>.
- Kowalewska-Łukuć Magdalena, „Zabójstwo eutanatyczne jako anormalna sytuacja motywacyjna” *Acta Iuris Stetinensis*, nr 3 (2021): 23-35. <https://doi.org/10.18276ais.2021.35-02>.
- Kulik Marek, „Odpowiedzialność karna za podżeganie lub pomocnictwo do samobójstwa w wybranych państwach”, [w:] *Samobójstwo*, red. Marek Mozgawa. 119-144. Warszawa: Wolters Kluwer, 2017.
- Lachowski Jerzy, Andrzej Marek, *Prawo karne. Zarys problematyki*. Warszawa: C.H. Beck, 2021.
- Lebiedowicz Andrzej, „Samobójstwo w ujęciu wielopłaszczyznowym” *Wojskowy Przegląd Prawniczy*, nr 3 (2013): 82-102.
- Lernell Leszek, *Zagadnienia związku przyczynowego w prawie karnym*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1961.
- Majewski Jarosław, Piotr Kardas, „O dwóch znaczeniach winy w prawie karnym” *Państwo i Prawo*, nr 10 (1993): 69-79.
- Makara-Studzińska Marta, „Wybrane zagadnienia z problematyki suicydologii” *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin-Polonia. Sectio I*, nr 17 (2001): 219-231.

- Malczewski Jacek, „Problemy z prawną kwalifikacją lekarskiej pomocy do samobójstwa” *Prokuratura i Prawo*, nr 11 (2008): 20-35. <https://www.gov.pl/web/prokuratura-krajowa/numer-11-2008>.
- Mishara Brian L., David N. Weisstub, „The legal status of suicide: A global review” *International Journal of Law and Psychiatry*, nr 44 (2016): 54-74.
- Mozgawa Marek, Paweł Bachmat, „Crime of Persuasion to Commit or Assistance in the Commission of Suicide under Article 151 CC” *Ius Novum*, nr 2 (2017): 61-82. <https://iusnovum.lazarski.pl/iusnovum/article/view/937>.
- Olajossy Marcin, „Psychiatryczne aspekty samobójstwa; od statystyki po aktywną prewencję”, [w:] *Samobójstwo*, red. Marek Mozgawa. 395-402. Warszawa: Wolters Kluwer, 2017.
- Pacian Jolanta, „Obowiązek prawnej ochrony życia i zdrowia a eutanazja, kryptanazja i wspomagane samobójstwo” *Przegląd Prawa Publicznego*, nr 2 (2016): 19-30.
- Płatek Monika, „Prawna natura samobójstwa. Od anomii po autonomię”, [w:] *Samobójstwo*, red. Marek Mozgawa. 223-266. Warszawa: Wolters Kluwer, 2017.
- Pohl Łukasz, „Kierowanie wykonaniem samobójstwa oraz polecenie jego wykonania w polskim prawie karnym (analiza *de lege lata* i postulaty *de lege ferenda*)”, [w:] *Teoretyczne i praktyczne problemy współczesnego prawa karnego. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Tadeuszowi Bojarskiemu*, red. Aneta Michalska-Warias, Ireneusz Nowikowski, Joanna Piórkowska-Flieger. 523-530. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2011.
- Stefaniuk Małgorzata, „Samobójstwo jako zjawisko społeczne – pojęcie i rodzaje”, [w:] *Samobójstwo*, red. Marek Mozgawa. 13-42. Warszawa: Wolters Kluwer, 2017.
- Ślipko Tadeusz, „Pojęcie samobójstwa bezpośredniego i pośredniego w świetle współczesnych dyskusji” *Roczniki Filozoficzne*, nr 2 (1964): 57-75.
- Tekliński Jarosław, „Czy człowiek ma prawo do samobójstwa?” *humanistika*, t. II (2018): 11-26. <https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklist-18eab304-9375-464ba224f233295a2941>.
- Tuszyńska-Bogucka Wioletta, „Etiologia samobójstwa w opinii publicznej”, [w:] *Samobójstwo*, red. Marek Mozgawa. 403-422, Warszawa: Wolters Kluwer, 2017.
- Warylewski Jarosław, „W sprawie prawnokarnego postrzegania eutanazji” *Państwo i Prawo*, nr 3 (1999): 75-78.
- Wąsek Andrzej, *Prawnokarna problematyka samobójstwa*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1982.
- Wilk Leszek, „Rozdział VI. Bezprawność i wina”, [w:] *Prawo karne. Część ogólna, szczególna i wojskowa*, red. Teresa Dukiet-Nagórska. 107-116, Warszawa: Lexis Nexis, 2010.

- Zajac Dominik, „Stopień społecznej szkodliwości jako okoliczność rzutująca na wymiar kary” *Państwo i Prawo*, nr 11 (2017): 56-69.
- Zelek Mariusz, „Wina w prawie karnym i w prawie deliktów – przyczynek do dyskusji na temat tożsamości pojęcia winy w prawie polskim” *Acta Iuris Stetinensis*, nr 2 (2019): 109-126. <https://doi.org/10.18276/ais.2019.26-08>.
- Zoll Andrzej, „Komentarz do art. 151”, [w:] *Kodeks karny. Część szczególna*, t. II, *Komentarz do art. 117-211a*, red. Włodzimierz Wróbel, Andrzej Zoll. 319-324. Warszawa: Wolters Kluwer, 2017.

